

STEFAN BERGER

Történetírás és közéleti szerepvállalás – egy szimbiotikus kapcsolat*

A professzionális történetírók sohasem voltak pusztán professzionális történetírók. A történelmi szakma tizenharmadik század második felétől tartó felemelkedését végigkísérte a történetész mint a közéletet alakító értelmiségi gondolata. A szakszerűség fogalma azonban furcsán volt összeegyeztethető a történetész politikai és társadalmi aktivitásával. Az „objektivitás” és az „értékmentes tudomány” szellemei olyan szakmát kísértettek, amely abból a hitből tett szert rendkívüli tekintélyre, hogy szakszerűsége egyedül e szakma tagjait jogosítja fel a múlt hiteles elbeszélésére.¹ A közéleti szerepvállalásukról lemondani nem kívánó, illetve a történelmi szakma és politikai aktivitás között egyértelmű határt húzni képtelen történetészeknek módszertani és elméleti igazolásra volt szükségük. Ez a könyv egy sor példát nyújt arra, hogyan működtek ezek az indoklások, és milyen szerepvállalások voltak elterjedtek a történetészek körében. De a könyv több olyan történetíró példáját is bemutatja, akik nem voltak szakszerű történetészek, és nem volt állásuk egyetemen vagy az akadémián. Legyen szó akár politikusokról, újságírókról, publicistákról vagy más szakmák képviselőiről, számos, sokféle háttérű ember szerzett történelmi képzést, vagy írt történelmet ilyen iskolázottság nélkül. A történeteik néha sokkal kisebb hatásúak voltak, mint a szakszerű történetészeké. Különösen akkor nehéz csupán a professzionális történetírással koncentrálni, ha az elkötelezett történetírások bemutatására vállalkozunk.

Az elkötelezett értelmiségiként fellépő történetészeknek önmagukat a múlttal kapcsolatos, kiterjedtebb emlékezeti diskurzusokban kellett pozicionálniuk. Az emlékezet ágenseivé váltak, és történelmi szakértelmük, szakszerűségük miatt különleges tekintéllyel nyilvánultak meg szélesebb köröket érintő emlékezeti vitákban. A múlttal kapcsolatos munkájuknak köszönhetően még azok a történetészek is hozzájárultak az emlékezeti diskurzusokhoz, akik megmaradtak a szakmai munkánál, és óvakodtak a társadalmi vitákban való részvételtől. Ezért a történelmet Maurice Halbwachs véleményével² szemben nem az emlékezet ellentétének,

*A fordítás a következő kiadás alapján készült: *Historical Writing and Civic Engagement – a Symbiotic Relationship*. In: Berger, Stefan (ed.): *The Engaged Historian. Perspectives on the Intersections of Politics, Activism and the Historical Profession*. Afterword by Georg G. Iggers. Berghahn, Oxford – New York, 2019. Köszönjük a kiadó nagylelkű közlési engedélyét.

¹ A professzionalizációról és a történettudományok szakszerűsödéséről lásd: Torstendahl, R.: *The Rise and Propagation of Historical Professionalism*. London, 2015. A történelmi tanulmányok tudományosságáról lásd még: Feldner, H.: *The New Scientificity in Historical Writing around 1800*. In: Berger, S. – Feldner, H. – Passmore, K. (eds.): *Writing History: Theory and Practice*. 2nd edn, London, 2010. 3–21.

² Halbwachs, M.: *On Collective Memory*. Chicago, 1992.

hanem az emlékezeti diskurzusok állandó részének és alkotóelemének kell tekintenünk.³ A szakszerű történészek szava különös jelentőséggel bírt az emlékezeti vitákban, ahol az ő tekintélyes munkásságuk hozzá tett a szóban forgó emlékezeti kérdéshez. François Bédarida tulajdonképpen amellet érvelt, hogy a történészeknek komoly felelősségük van abban, hogy hozzászóljanak a közéletet kiemelten foglalkoztató és nagyfokú erkölcsi bizonytalanságot előidéző témákhoz. Ha a történészek gyakran sajátos tekintéllyel bírnak az emlékezeti diskurzusokban, nem tekinthetők azokon kívülállóknak. Valójában több értelme van, ha a történészeket (többek között) egy bizonyos emlékezeti csoportként fogjuk föl, akiknek múlttól alkotott nézetei befolyással bírnak az emlékezeti beszédmódokra.⁴

Ha az elkötelezett értelmiségiként fellépő történész témáját a historiográfia-történet, a társadalmi mozgalmak tudománya és az emlékezetkutatások között helyezzük el, a kérdéskör jövőbeli kutatójának mindhárom kutatási területen jártasságra kell szert tennie. Eddig kevés szisztematikus feldolgozás született a témában. Igaz ugyan, hogy a történészekről írt életrajzok informálnak az illető politikai és társadalmi aktivizmusáról, már ha az jelentős volt,⁵ ám az efféle szerepvállalás és a történetírás kapcsolatának tanulmányozása még gyerekcipőben jár. A történészi szakmáról szóló művek közül néhány az elkötelezett értelmiségi kérdéskörét is érintette.⁶ Ian Tyrrell nyomon követte az amerikai történészek társadalmi befolyását az 1890-es és 1970-es évek között, mert hatottak rá az 1990-es években és a 2000-es évek elején zajló kortárs amerikai (és brit) viták a történész nyilvános befolyásának feltételezett csökkenését eredményező túlspecializálódásról, a multikulturalizmusról és a történelem fragmentálódásáról.⁷ Richard Posner az egyesült államokbeli értelmiség visszazorolásáról írva a *public history* egyes művelőinek munkásságát is felidézi, többek között Gertrud Himmelfarbét, akinek híres fellépése 1968-nak az amerikai kultúrában tetten érhető hatása ellen nagy befolyást gyakorolt az amerikai politikai jobboldalra.⁸ Marcel vom Lehn nyugatnémet, valamint olasz történészeknek a fasiszta és nemzetiszocialista múlttal kapcsolatos második világháború utáni médiaszereplését elemezte – rávilágítva ezzel olyan nemzeti különbségekre, mint Nyugat-Németország történettudományának és médiájának professzionálisabb jellege, (tradicionális) államközpontúsága és a politikai szféra egysíkúságára visszavezethető gyengébb vitakultúrája (a helyzetet pedig még inkább rontotta, hogy 1949 után két Németország létezett).⁹ Néhány történeti folyóirat, így a *Radical History Review* és a

³ Történelem és emlékezet kapcsolatához lásd: Lorenz, C.: *Blurred Lines. History, Memory and the Experience of Time*. In: Berger, S. – Seiffert, J. (eds.): *Erinnerungsorte: Chancen, Grenzen und Perspektiven eines Erfolgskonzeptes in den Kulturwissenschaften*. Essen, 2014. 73–90.; lásd még: Lorenz, C.: *Drawing the Line: “Scientific History”. Between Myth-Making and Myth-Breaking*. In: Berger, S. – Eriksonas, L. – Mycock, A. (eds.): *Narrating the Nation: Representations in History, Media and the Arts*. Oxford, 2008. 35–55.

⁴ Bédarida, François: *The Historians’ Craft, Historicity and Ethics*. In: Leerssen, Joep – Rigney, Ann (eds.): *Historians and Social Values*. Amsterdam, 2000. 69–76.

⁵ Lásd például: Brown, David S.: *Richard Hofstadter: an Intellectual Biography*. Chicago, 2006.; Joyce, D. D.: *H. Zinn: a Radical American Vision*. New York, 2003.

⁶ Banner Jr, J. M.: *Being a Historian. An Introduction to the Professional World of History*. Cambridge, 2012. 158–166.; Yerxa, D. A. (ed.): *Recent Themes on Historians and the Public. Historians in Conversation*. Columbia/South Carolina, 2009.

⁷ Tyrrell, I.: *Historians in Public: The Practice of American History, 1890–1970*. Chicago, 2005.

⁸ Posner, R.: *Public Intellectuals: A Study of Decline*. Cambridge/Mass, 2001. 8. fejezet.

⁹ Lehn, M. vom: *Westdeutsche und italienische Historiker als Intellektuelle? Ihr Umgang mit Nationalsozialismus und Faschismus in den Massenmedien 1943/45–1960*. Göttingen, 2012.

History Workshop Journal időnként méltatta a történettudomány és politikai szerepvállalás közötti kapcsolatot.¹⁰

A *public history* fogalmába beletartozik azon történetíró politikai elköteleződése is, aki, túllépve a hagyományos professzionális történész funkcióján, a múltat szélesebb nyilvánosságunk közvetíti, társadalmi szerepet töltve be ezáltal.¹¹ Természetesen a *public history*nek rengeteg variánsa létezik. A múlt bármely, nyilvános szférában kommunikált aspektusa a *public history*hoz tartozik. A történelmi múzeumok és emlékművek a múltat a nyilvánosság felé közvetítik, akár csak a média különböző variánsai, például az újság, rádió, televízió, film és a digitális média. Történelmi bizottságok rendszerint a múlt problematikusságait tárgyalják, hogy több fényt derítsenek az elmúlt eseményekre, vagy elősegítsék a megbékélést. A *public history* érdekfeszítő együttműködést tesz lehetővé a társadalmi mozgalmak tudománya és a historiográfia között, mivel az értelmiségiek döntő szerepet játszottak ezekben a mozgalmakban, azokat több lényeges gondolat és beszédmód kidolgozásával erősítették.¹² A tizenkilencedik századi munkásmozgalom már számos értelmiségi támogatását bírta, akik a társadalmi reform és forradalom pártján álltak. Sidney Webb és a Munkáspárton belül kifejtett tevékenysége jó példája a munkásmozgalmi értelmiséginek.¹³ Később a kommunista pártok számtalan értelmiségit vonzottak soraik közé, akár csak a jelentős számú értelmiségi által támogatott fasiszta mozgalmak. Nem csupán a második világháború utáni Szociáldemokrata Pártok igyekeztek gyakran szövetséget kötni hazájuk értelmiségével, de az 1970-es évektől előtérbe kerülő új társadalmi mozgalmak is törekedtek az írástudók támogatásának hasznosítására. Mivel a múlt alapvető erőforrás volt a társadalmi mozgalmak és politikai küzdelmeik számára, a berkeikben tevékenykedő értelmiségiek között különböző helyeken és korokban egyaránt nagy szerepet játszottak a történészek.¹⁴

Mivel a történészek régóta fontos értelmiségi szerepkört töltenek be, meglepően konstata-
ljuk, hogy az írástudókról készült történelmi feldolgozások ritkán foglalkoznak historikusokkal.¹⁵ Christoph Charle a tizenkilencedik századi értelmiségiekkel foglalkozó könyvében rámutatott arra, hogy a híres franciaországi Dreyfus-ügy nem a kezdete volt az értelmiség politikai aktivitásának, hanem inkább egy régóta alakuló folyamat végét jelentette.¹⁶ Charle

¹⁰ DuBois, E. C.: *Long live radical history!* *Radical History Review*, vol. 79 (2001) No. 1. 91–92.

¹¹ Az utóbbi években a *public history*ről szóló irodalom robbanásszerű növekedésének lehetünk tanúi. Lásd például: Lyon, C. M. – Nix, E. M. – Shrum, R. K. (eds.): *Introduction to Public History: Interpreting the Past, Engaging Audiences*. Lanham/Maryland, 2017.

¹² Zald, M. N. – McCarthy, J. D.: *Organizational Intellectuals and the Criticism of Society*. In: uők: *Social Movements in an Organizational Society: Collected Essays*. New Brunswick, 1987. 97–120.; Borg, C. – Mayo, P. (eds.): *Public Intellectuals, Radical Democracy and Social Movements: a Book of Interviews*. Berne, 2007; Baud, M. – Rutten, R. (eds.): *Popular Intellectuals and Social Movements. Framing Protest in Asia, Africa and Latin America*. International Review of Social History Supplement 12. Cambridge, 2004. Kifejezetten a munkásmozgalommal foglalkozó történészek és a politizálásként felfogott múltkonstrukciók közötti kapcsolatról lásd: Irving, T. – Scalmer, S. (eds.): *Labour historians as labour intellectuals: Generations and crises*. Melbourne, 1999.

¹³ Morgan, Kevin: *The Webbs and Soviet Communism*. London, 2006.

¹⁴ Az amerikai munkásmozgalommal kapcsolatban lásd: Green, James: *Taking History to Heart: The Power of the Past in Building Social Movements*. Amherst, 2000.

¹⁵ Lásd például: Hübing, Gangolf – Hertfelder, Thomas (Hg.): *Kritik und Mandat. Intellektuelle in der deutschen Politik*. Stuttgart, 2000, amely egy kiemelkedő kötet ugyan, de egy történésszel sem foglalkozik.

¹⁶ Charle, Christoph: *Naissance des Intellectuels: 1880–1900*. Paris, 1990.; lásd: uő: *Les Intellectuels en Europe au XIX Siècle. Essai d'Histoire Comparée*. Paris, 2012. Kifejezetten a francia tradícióhoz lásd: Ory, Pascal – Sirinelli, Jean-François: *Les Intellectuels en France dans l’Affaire Dreyfus à nos*

arra is figyelmeztet, hogy ne általánosítsuk a francia „értelmiségi” fogalmát, és valóban, a modern entellektüel előfutárait leírhatjuk a francia „*philosophes*”, az angol „*men of letters*” és a német „*Bildungsbürger*” terminusaival is.¹⁷ Az ’értelmiség’ definiálása kifejezetten nehéz, mert a szó jelentése attól az aktuális kontextustól függ, amelyben épp tárgyalják, és bár nem biztos, hogy egy szilárd definíció megalkotása hasznos lenne, az megállapítható, hogy az európai társadalomban való előtérbe kerülésük nagyban összefüggött a nyilvános tér tizenkilencedik századtól történő bővülésével. Az értelmiséggel komolyan foglalkozó két szociológus, Karl Mannheim és Pierre Bourdieu szerint az írástudó egyik alapvető ismertető jege a gondolkodás függetlensége.¹⁸ De még ezt sem tartom kielégítőnek. Ugyanis sok értelmiségi szolgálta ki a politikai, gazdasági és társadalmi hatalommal rendelkező személyeket, illetve legitímálta a fennálló rendszert. Természetesen számos példa akad az ellenkezőjére is – voltak, akik szembeszálltak a hatalommal, és a híres mondásnak megfelelően az igazság kimondását választották az erővel szemben, függetlenül a következményektől. Josef Schumpeter az értelmiséget „minden hatalom számára potenciális irritáló faktorként” írta le,¹⁹ Max Weber pedig az eszmei gondolkodás különböző rendszereinek „váltókezelőiként” gondolt rájuk.²⁰ Az értelmiség lehet ellenzéki, ám a szilárd hatalmi pozíciókkal bírók kiszolgálója is. A tizenkilencedik század második felétől feltartóztathatatlanul bővülő nyilvános tér jelentette a megélhetést egy csoport értelmiséginek, akik új városi agglomerációkban, versengő ideológiák és társadalmi szervezetek csomópontjaiban élve keresték meg a betevőt kritikai tevékenységükkel. Újságírókról és irodalmárokról volt szó, továbbá az 1900 után folyamatosan növekvő számú akadémiai proletariátusról, akik a tollukkal keresték kenyerüket. Ezen osztály kialakulásának köszönhető, hogy a professzionális szféra munkásait, legyenek azok történészek vagy más tudományok művelői, esetleg a civil szféra vagy egyéb szakma képviselői, egyre kevésbé tekintették értelmiségieknek, vagy legalábbis nem elsősorban ilyenként vették őket számba. Azonban ezek a csoportok értelmiségiként is gyakran fontos szerepet játszottak, amint azt kötetünk a professzionális történészek példáján keresztül be fogja mutatni.

Jelen bevezetésben röviden felvázolom a professzionális történetírás és közéleti aktivitás közötti viszonyt a felvilágosodástól napjainkig, miközben felhívom a figyelmet a kutatás azon területeire, amelyeket a jövőben érdemes lenne még tovább vizsgálni. Végül, de nem utolsósorban tovább szövöm az elkötelezett értelmiségiként értelmezett történész elméletének és gyakorlatának fonalát a kötet fejezeteiről adott rövid összefoglalásaimban, amelyek a téma különböző aspektusait világítják meg. Minthogy a következő fejezetek csupán bepillantást nyújtanak egy sokszínű viszonyrendszer bizonyos területeibe, e komplex téma összefoglaló

Jours. Paris, 1986. Nagy-Britanniához lásd: Collini, Stefan: *Absent Minds: Intellectuals in Britain*. Oxford, 2006. Németországhoz lásd: Bering, Dietz: *Die Intellektuellen: Geschichte eines Schimpfworts*. Stuttgart, 1982.; uő: *Die Epoche der Intellektuellen, 1898–2011: Geburt, Begriff, Grabmal*. Berlin, 2010.

¹⁷ Hübinger, Gangolf: *Die politischen Rollen europäischer Intellektueller im 20. Jahrhundert*. In: Hübinger–Hertfelder (Hg.): *Kritik und Mandat*, 30–44.

¹⁸ Mannheim, Karl: *Ideologie und Utopie. Wissenssoziologische Untersuchungen*. Frankfurt/Main, 1985. [1929] [Magyarul: Mannheim, Karl: *Ideológia és utópia*. Budapest, 1971. – A ford. jegyzete]; Bourdieu, Pierre: *Satz und Gegensatz. Über die Verantwortung der Intellektuellen*. Frankfurt/Main, 1993.

¹⁹ Schumpeter, Joseph: *Kapitalismus, Sozialismus, Demokratie*. Tübingen, 1993. [Első megjelenés angolul, 1942] 237.

²⁰ Weber, Max: *Schriften 1915–1920: Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen: Konfuzianismus und Taoismus*; Gesamtausgabe, vol. I, 19. Tübingen, 1989. 101. [Magyarul: Weber, Max: *A világvallások gazdasági etikája*. Budapest, 2007. – A ford. jegyzete]

elemzésében lesznek hiányosságok, amelyekkel ebben a vázlatban legalább utalás szintjén foglalkozom. A fejezetek kronológiai rend szerint követik egymást: a történetírás és aktivizmus összefüggéseire vonatkozó elméleti és általános jellegű gondolatok után a témával foglalkozó, a világ különböző részeire vonatkozó esettanulmányok következnek. Ezek az írások górcső alá veszik az aktivizmus és tudományos munka közötti összetett viszonyrendszer számos területét. Remélhetőleg másokat is inspirálnak arra, hogy a historiográfia e részterületében elmélyedjenek. A még fennmaradó számos fehér folt eltüntetése a jövő kutatásának feladata lesz.

Érdekes a könyv elején néhány általános fogalmi megjegyzést fűznünk a történeti munka és politikai aktivizmus kapcsolatához, amihez Jörn Rüsen munkássága tökéletes alapot nyújt. Ő úgy látja, tévedés lenne a történelem „tudományos” művelését egy apolitikus állásponttal azonosítani. A „tudományos” történetírás a múltban és a jelenben is több lehetőséget alapot nyújt a politizáláshoz. Azonban, teszi hozzá, különbséget kell tennünk a politikai aktivizmusként értelmezett történetírás és a más típusú történetírások között. Mivel a történeti gondolkodás mindig a térben és időben való orientáció szükségéből táplálkozik, és az orientációnak nem egyszer politikai dimenziója van, a történeti gondolkodás e funkciója szorosán összefügg a politizálással. Ugyanakkor az a mód, ahogyan a múltat történelemként értelmezik, különböző szabályok szerint a múlt tapasztalatát közvetítik, a múlt értelmezéseit megjelenítik, és e reprezentációkat a szélesebb emlékezeti kultúrákban felhasználják, rendkívül változatos, továbbá mindez tér és idő függvényében alakul aszerint, hogy a történettudomány műveléséből közvetlenül eredő politikai elköteleződésnek milyen formái vannak. Rüsen állítása szerint a történettudományok soha nem semlegesek, hanem már önmagukban is pozíciót jelentenek a szélesebb értelemben felfogott politikán belül, amelynek keretei között tudatosan vagy tudattalanul, de állást foglalnak a történelemből nyert információk alapján. E tág értelmű politika szükségképpen olyan normatív elváráshorizontokban gyökerезik, amelyeknek egy adott morális univerzumon keresztül a történész állampolgárként és emberi lényként is része. Geoffrey Barraclough az 1950-es évek végén Chatham House-ban tartott nevezetes előadásában elismerte ugyan, hogy az erkölcsi kérdések mindig politikai ítéletekkel függnek össze, de ragaszkodott ahhoz, hogy „óvakodni kell a történész és állampolgár pozíciójának összemosásától”.²¹ Csakhogy meg kell kérdőjeleznünk feltevését, miszerint a történész elkerülheti a személyes elváráshorizontokat és normatív előfeltevéseket írásaiban. Amint azt Herman Paul leszögezte, a történész nem tudja kihagyni a morális dimenziókat és etikai választásokat megtestesítő tudós személyiséget történetírásának egyenletéből.²² A történészek tehát soha nem objektívek, hanem változatos módon érintettek a történeti igazság keresésében, aminek ennél fogva politikai implikációi vannak. Rüsen a történészeket óva inti az ideológiai elköteleződéstől, mert az hajlamossá tesz a történelem ideológiai legitimációként való felhasználására a történelem olyan megközelítése helyett, hogy kutatási hipotéziseinket nyitottá tennénk a falszifikáció számára. Ebből kifolyólag a történészeknek olyan kutatói hozzáállást kell elsajátítaniuk, amely megengedi a saját kutatási eredmények által okozott meglepetést.²³

A Martin Wiklund által írt fejezet egy másik megközelítési móddal szolgál a professzionális történész és politikai aktivitás összefüggésének boncolgatásához. Szerinte az igazság

²¹ Barraclough, G.: *History, Morals, and Politics*. International Affairs, vol. 34. (1958) No. 1. 1–15., az idézett rész: 3.

²² Paul, H.: *The Epistemic Virtues of Historical Scholarship; or, the Moral Dimensions of a Scholarly Character*. Soundings: An Interdisciplinary Journal, vol. 91. (2008) No. 3-4. 371–387.

²³ Lásd még: Rüsen, J.: *Evidence and Meaning. A Theory of Historical Studies*. Oxford, 2017.

eszménye rendkívül fontos az aktív értelmiségi szerepet betöltő történészek számára. Meglátása szerint az igazság kulcseleme annak, amit ő a „történelem felhasználásával kapcsolatos új etikának” nevez. Érvelésében a múltból szóló közéleti csatározások egy bírósági tárgyaláshoz hasonlíthatnak, ahol a történész elkötelezett értelmiségiként lehet vádló, védőügyvéd vagy bíró attól függően, hogy az adott történelmi helyzetben melyik pozíció segíti elő leginkább az igazságosságot. Figyelmeztet azonban arra, nehogy egyszerre több pozíciót valljunk magunkénak. A történész hajlandósága a vádló és bíró szerepének együttes betöltésére a pártatlanság (nem keverendő az értékmentességgel) bizonyos fokú elvesztésének veszélyével jár, mely pártatlanság Wiklund szerint alapvető feltétele az igazságosságnak.²⁴

A történész mesterség és politikai elkötelezettség közötti általános viszony elemzésével foglalkozó fejezetek közül az utolsó Kalle Pihlainen írása, amelyben a szerző megkísérli dekonstruálni azt a számos történész által vallott téves hitet, hogy az episztemológiai elkötelezettség összeegyeztethetetlen bármiféle politikai meggyőződéssel. E vélekedés szerint a politika fogalma az ideologikusság terhét viseli magán. Ezzel szemben Pihlainen szerint mind a történelem esztétikusabb formában való művelése, mind a szigorú empirista megközelítés annak depolitizálásához vezetett. A „tények” „fikciótól” történő elválasztásába fektetett mérhetetlen történelmi energia így elsősorban a politikai elköteleződés elkerülésére való törekvésként értelmezhető.²⁵ Jean-Paul Sartre-től Michel Foucault-n át egészen Hayden White-ig számos Pihlainen által tárgyalt történész és filozófus foglalkozott már a történészek politikai aktivizmust elkerülni igyekvő stratégiájával, és ehelyett azt az erkölcsi imperatívuszt fogalmazták meg a történész számára, hogy váljon politikailag aktív, elkötelezett értelmiségivé.²⁶

Rüsen, Wiklund és Pihlainen írásai azt vizsgálják, milyen mértékben és miként vállalnak, illetve vállalhatnak történészek aktív értelmiségi szerepet. A soron következő szövegben Antoon de Baets emlékezteti olvasóit a történelmi tudat és politikai bölcsesség közötti lényeges, a történetfilozófusok által időről időre tárgyalt összefüggésre. De Baets erős történelmi tudattal rendelkező politikai vezetők sorát veti össze a „bölcsek vezetői” egy másik listájával – a Nobel-békedíjra jelölt személyekével. E két névsor összehasonlítása után mindössze négy történész-politikust emel ki, akiket a történelmi tudatosságuk miatt bölcs vezetőknek tart: Woodrow Wilson, Thomas Masaryk, Dzsaváharlál Nehru és Mihail Gorbacsovot.²⁷

De Baets arra is felhívja a figyelmünket, hogy a történelem iránt kiemelt érdeklődést tanúsító politikusokat a hatalom sokkal inkább érdekelte, mint a tudás. Nem vagyunk híján az erős történelmi tudattal bíró diktátoroknak, hiszen abból nem következik sem a demokrácia,

²⁴ A bíró és a történész közötti bonyolult összefüggéshez, valamint eljárásuknak a bizonyíték, a nyomok és a vallomás vizsgálatában megnyilvánuló hasonlóságához lásd még a rendkívül inspiráló könyvet: Ginzburg, C.: *The Judge and the Historian. Marginal Notes on a Late Twentieth-Century Miscarriage of Justice*. London, 1999.

²⁵ Lásd még: Pihlainen, K.: *The Work of History: Constructivism and a Politics of the Past*. London, 2017.

²⁶ Lásd különösen: White, H.: *The Practical Past*. Evanston/Il., 2014. A politikai cselekvés alapjához szükséges hatalom foucault-i analíziséhez lásd: Bové, P.: *Intellectuals in Power: a Genealogy of Critical Humanism*. New York, 1986. 209–237.

²⁷ Baets, A. de: *Responsible History*. Oxford, 2009. kitűnő elemzését nyújtja a politika történelemmel kapcsolatos visszaéléseinek és annak, hogy a történészek ezen visszaélésekkel szembesülve hogyan folytatták tovább az állampolgári kötelességükként felfogott szakmai tevékenységüket. Lásd még: Baets, A. de: *Censorship of Political Thought. A World Guide, 1945–2000*. Westport/Ct, 2002., amely a cenzúrának a történelmi és politikai gondolkodásra gyakorolt hatását dokumentálja. Továbbá: Baets, A. de: *Crimes against History*. London, 2018.

sem pedig a béke iránti fogékonyság. Amint arra de Baets máshol rámutatott, a politikai körülmények miatt meggyilkolt történészek száma több százra rúg. Politikai elkötelezettség miatt még ennél is többeket börtönöztek be, száműztek és cenzúráztak, esetleg fenyegettek meg az előbbieket valamelyikével. Az ellenzéki politikai tevékenység miatt történészeknek gyakran kellett elhagyniuk hazájukat, és politikai menekültként valahol máshol élniük. Ebből adódik, hogy az elkötelezett értelmiségiként fellépő történész témája szorososan kapcsolódik az emigráns történetíró kérdésköréhez, aki történeteit száműzetésben írja, és valahol a hátrahagyott régi, illetve az új, befogadó ország között áll.²⁸ Le kell azonban szögeznünk, hogy a történész szakma egészét tekintve itt egy kisebbségről beszélünk. A legtöbb professzionális történész megelégedett a történetíró munkával, és nem szándékozott bekapcsolódni a politikába vagy politikai szerepet játszani, még ha szakmai munkásságának voltak is politikai vonatkozásai. Ugyanakkor a professzionalizáció főként specializációt jelentett, és a nagymértékben specializált történetírói szakmának sok olyan tagja volt, akiknek munkássága kevés közvetlen politikai hatással bírt, és az nem volt különösebben releváns a napi politika számára.²⁹ Ám mindig voltak feltűnő kivételek, amikor egy történeti munkának közvetlen politikai üzenete volt, illetve amikor a történészek politikai motívumokból folytattak bizonyos történeti vizsgálódásokat. Természetesen arra is találunk példát, hogy a historikus a történelem egy bizonyos, politikai vonatkozások nélküli részterületének specialistája volt, és politikailag aktívvá az általános állampolgári kötelességtudat vagy egy szélesebb értelemben vett, a konkrét kutatási területén túlmutató történeti szemlélet tette. Ezekon kívül még sok más forogatókönyve is létezett annak, hogyan vált a történész politikailag aktívvá, és hogyan került a közéleti értelmiség szerepébe; kötetünk e körülmények közül próbál néhányat megvizsgálni.

Jelenlegi ismereteink szerint a modern kutatóegyetem a tizennyolcadik század második felétől kezdve alakult ki, amikor az akadémiai szféra anyagi kultúráját egyre inkább a racionalizáció, bürokratizmus, a piaci folyamatok, továbbá a meritokratikus irányelvek kezdték el meghatározni. A vizsgák, disszertációk és publikációk egyre nagyobb jelentőségre tettek szert, csakúgy, mint a nyilvános előadások és kutatószemináriumok. A professzort karizma lengte körül, ami alkalmassá tette a kutatómunka vezetésére és külön iskola alapítására – „tanítványok” képzésére, akiknek a nyomdokaiba kellett lépniük.³⁰ Mindez először német területeken lévő egyetemeken, így Halléban, Wittenbergben és Göttingenben ment végbe, ahonnan a kutatóegyetem gondolata globálisan elterjedt, és a legkülönbözőbb módokon valószínűsítették meg. A folyamat a felvilágosodások korára esett, és a felvilágosodás értékei kiemelten reprezentálva voltak az új kutatóegyetemeken.³¹

²⁸ A *Storia della Storiografia* egy nemrégiben megjelent különszáma egy 2015-ben tartott világtörténeti konferencia előadásain alapszik, amelyek a világ különböző pontjainak emigráns történetírással foglalkoznak. Lásd: Berger, S. – Baets, A. de: *Reflections on Exile Historiographies*. *Storia della Storiografia*, (2016) 11–26.

²⁹ A történettudományok professzionalizációjáról Európában lásd még: Porciani, I. – Raphael, L. (eds.): *Atlas of European Historiography – The Making of a Profession, 1800–2005*. Basingstoke, 2010.; Porciani, I. – Tollebeek, J. (eds.): *Setting the Standards: Institutions, Networks and Communities of National Historiography*. Basingstoke, 2012.

³⁰ Clark, W.: *Academic Charisma and the Origins of the Research University*. Chicago, 2006.

³¹ John Pocock tanácsát követve felvilágosodás helyett inkább felvilágosodásokról írok, hogy rámutassak arra az egyszerű tényre, hogy ez a mozgalom különböző helyeken más és más jellegű volt. Lásd: Pocock, J. G. A.: *Barbarism and Religion, vol. 1: The Enlightenment of Edward Gibbon 1737–1764*. Cambridge, 1999. 12. Az európai egyetemek fejlődéséről a felvilágosodástól kezdve lásd: Anderson, R. D.: *European Universities from the Enlightenment to 1914*. Oxford, 2004.

Az egyik ilyen érték a polgári szerepvállalásban való hit volt. A Göttingeni Egyetem 1837-ben híres politikai tiltakozásnak adott otthont. A hét professzort tömörítő úgynevezett Göttingeni Hetek, köztük Friedrich Christoph Dahlmann és Georg Gottfried Gervinus történezsékekkel elleneztek az Ernő Ágost uralkodó által tett változtatásokat a Hannoveri Királyság alkotmányán. Elbocsátották őket az egyetemről, és hármójukat, köztük a két történészt, száműzték hazájukból. Fellépésük mégis erős szimbólummá és legendagyártás alapanyagává vált a német területek alkotmányozói törekvései számára. Németország emlékezetkultúrájában napjainkig rendszeresen történik hivatkozás a Göttingeni Hetekre, bronzszobraikat megtalálhatjuk Hannoverben, Alsó-Szászország tartományi parlamentje közelében.³² Más-hol a felvilágosult történészek ismertetőjegye a vallás és babonáság kemény, nyilvánosan kifejtett kritikája volt, az emberi civilizáció korokon átívelő fejlődésének pártolása, valamint a racionalizmus, tolerancia, szabadság és alkotmányosság hirdetése. Mindezek szenvedélyes viták középpontjában álltak, ami számos felvilágosult történészt értelmiségivé tett. Ezzel párhuzamosan egyes erkölcsi és politikai elképzelések képviselője mellett a felvilágosult történészek alapvető szerepet vittek abban, hogy a történelmet megszabadítsák a teológia béklyóitól. A tizenharmadik századig a történelmet sok egyetemen csak a teológiai tanszékeken belül oktatták. Az európai felsőoktatási intézményekben csak a tizenharmadik század második fele és a tizenkilencedik század eleje körül vált bevett gyakorlattá az önálló történelmi tanszékek felállítása. Az új szekuláris történelem kiemelt érdeklődést mutatott a nagy kiterjedésű, globális civilizációk keletkezése iránt. A történészekre hatott Jean-Jacques Rousseau azon állítása, hogy a nagy felfedezések kora eltékozolt lehetőség volt, mivel az európai hódítók nem értékelték kellőképpen az általuk felfedezett civilizációkat.³³ A felvilágosult történe-tek többségében Isten helyét a népek és civilizációk erkölcsi és szokásai vették át. A felvilá-gosult történészek azáltal váltak elkötelezett értelmiségiekké, hogy erkölcsük és az egyének-ről, valamint azok jogairól és szabadságairól vallott normatív eszméik összeütközésbe kerültek saját koruk abszolutista rendszereivel.³⁴

Legyen szó az általuk írt egyetemes vagy nemzeti történetekről, a felvilágosult történészek a történelemben egyetemes értékeket kerestek, a következő generációt megtestesítő romantikus történetírók azonban egyre inkább nemzeti sajátosságokkal és nemzetállamokkal foglalkoztak.³⁵ A történetírás nemzetiesítő tendenciái gyakran nacionalista politikai elköteleződéssel jártak együtt. Heinrich von Treitschke német történész és az egész porosz történetírói iskola a kisméretű nacionalizmus történetírásán keresztül történő propagálásának színonimája lett. Amikor a nemzetállam 1871-ben létrejött, a porosz történészek igazolva látták

³² See, K. von: *Die Göttinger Sieben: Kritik einer Legende*. Cologne, 2000.

³³ Rousseau, J.-J.: *Discourse on the Origins and Foundations of Inequality among Men*. [1755]. In: Masters, R. D. – Kelly, C. (eds.): *The Collected Writings of Rousseau*, vol. 3. Hannover, NH, 1993. 84–86.

³⁴ Abbatista, G.: *The Historical Thought of the French Philosophes*. In: Rabasa, H. – Sato, M. – Tartarolo, E. – Woolf, D. (eds.): *Oxford History of Historical Writing*, vol. 3. Oxford, 2012. 406–427.; Oz-Salzberger, F.: *Translating the Enlightenment. Scottish Civic Discourse in Eighteenth-Century Germany*. Oxford, 1995.; Grell, C.: *L'histoire entre erudition et philosophie: étude sur la connaissance historique à l'âge des Lumières*. Paris, 1993.; Reill, Peter Hanns: *German Enlightenment and the Rise of Historicism*. Oakland, 1975.

³⁵ Berger, S. – Conrad, C.: *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Basingstoke, 2015. 2. és 3. fejezet.

törekvéseiket, és néhányan a Német Birodalomban a német nacionalizmus még sokkal agresszívabb formáját hirdették.³⁶

A történészek Európa-szerte nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy történeti legitimitációt biztosítsanak a feltörekvő nemzeti mozgalmaknak. Mihajlo Hruszevszkij Ukrajnában nemcsak a *Wissenschaft* fő szervezője volt, hanem politikai kampányt is folytatott a forradalom előtti Oroszországban a föderáció mellett, továbbá külföldön az ukrán ügy zászlóvivője volt. Mint az imperializmus rendíthetetlen ellensége és a demokratikus föderalizmus híve, politikai tevékenysége és történeti munkássága kéz a kézben járt hosszú és kiemelkedő karrierjén keresztül.³⁷ A nemzetállammal (még) nem rendelkező nemzetek mellett politikailag elkötelezett történészek általában a nép, illetve a nép egy idegenként leírt állam által történő, vélt elnyomatásának történeti narratíváját írták meg. A már nemzetállamban élő történétírók ezzel szemben gyakran az államnacionalizmust propagálták különböző módokon. A cári Oroszországban több történész államközpontúsága legendás volt. Az 1835 után a Moszkvai Egyetemen orosz történelmet oktató Szergej Mihajlovics Szolovjov azonkívül, hogy megírta a 29 kötetes *Oroszország történelme a legrégebb időktől* című munkát, közéleti értelmiségiként fáradhatatlanul terjesztette a gondolatot, hogy az orosz nemzet létrejöttében az állam volt a legfontosabb tényező. Az erős államiság mellett való kiállása jól megfért a liberális reformok és liberális eszmék iránt táplált szimpátiájával, amelyre Nyugat- és Közép-Európában tett utazásai hatottak, ahol megismerkedett többek között François Guizot, Jules Michelet és František Palacký történész kollégáival.³⁸ Sok tizenkilencedik századi történész tekintett olyan közéleti értelmiségiként magára, aki nemzetállama szolgálatában áll. Spiridon Lambrosz görög történétíró megjegyezte, hogy a történész tolla sokkal fontosabb a nemzetépítésben, mint a hadsereg fegyverei.³⁹ Már a *Revue Historique* 1876-ban Párizsban megjelent első száma világos politikai felhívást közölt a professzionális történészek számára. A szerkesztők megfogalmazásában a történelemnek „meg kell adnia hazánkknak azt az egységet és erkölcsi erőt, amire szüksége van”, ami konkrétan 1871 megbosszulását és Elzász-Lotaringia „elveszett földjeinek” visszaszerzését jelentette.⁴⁰

A céhbéli történészek ünnepi beszédeket tartottak, politikai beszédeket írtak, és a populáris média, elsősorban újságok és folyóiratok cikkíróivá váltak. Politikai szempontból nemcsak a nemzet, hanem még sok más egyéb ügy mellett is elköteleződtek. A történétírói nacionalizmus mellett az ezzel rokon imperializmus szolgálatába is szegődtek. Nagy-Britanniában John Robert Seeley olyan „nagyobb Britannia” mellett érvelt, amely a nemzeti határon túl magában foglalna minden fehér telepes társadalmat a Brit Birodalmon belül. Az általa írt, 1883-ban megjelent *Anglia terjeszkedése* című, elsősorban szélesebb közönséget megcélzó közéleti értelmiségi műve, politikai és történelmi jelentőségét pedig 1894-ben

³⁶ Iggers, G. G.: *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, rev. edn, Middletown/Ct., 1983. [Magyarul: Iggers, Georg G.: *A német historizmus. A német történetfelfogás Herdertől napjainkig*. Budapest, 1988. – A ford. jegyzete]; Gerhards, T.: *Heinrich von Treitschke. Wirkung und Wahrnehmung eines Historikers im 19. und 20. Jahrhundert*. Paderborn, 2013.

³⁷ Plokhly, S.: *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*. Toronto, 2005.; Prymak, T. M.: *Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture*. Toronto, 1987.

³⁸ Tolz, V.: *Russia: Inventing the Nation*. London, 2001. 172.

³⁹ Idézi: Gazi, E.: *Theorizing and Practicising “Scientific History” in Southeastern Europe: Spyridon Lambros and Nicolae Iorga*. In: Berger, S. – Lorenz, C. (eds.): *Nationalizing the Past: Historians as Nation Builders in Modern Europe*. Basingstoke, 2010. 198.

⁴⁰ Monod, G. – Fagniez, G.: *Avant-Propos*. *Revue Historique*, vol. 1. (1876) No. 1. 4.

lovagi címmel ismerték el. Seeley írásaival nemcsak újraértelmezte a brit birodalmiságot a brit szigeteken és birodalmon belül, de munkái jelentős hatást gyakoroltak más birodalmak birodalmi szemléletű történészeire, mindenekelőtt Oroszországban.⁴¹

A tizenkilencedik század nagy része során a nacionalizmus és imperializmus erős szövetségben volt a liberalizmussal. Számos történész politikailag liberális volt, és az alkotmányos berendezkedés, valamint a képzett, tulajdonnal bíró középosztályok politikai részvétele mellett kardoskodott. Ez a politikai elköteleződés rengeteg más aktivitási területet nyitott meg a történészek számára a szélesebb civil társadalom keretein belül. A tizenkilencedik századi *whig* történetírás, mint azt a Thomas Babington Macaulay tollából íródott *Anglia története* jól reprezentálja, a liberális-nemzeti-birodalmi történetírás archetípusa volt, amely az alkotmányosság, parlamentarizmus, szabadság és joguralom hosszú fejlődésének eszméjét terjesztette.⁴² Az angol *whig* történetírás változatait fellelhetjük Európa különböző részein. Így például Magyarországon Horváth Mihály a magyarok feltételezett „ősi szabadságát” hirdette, a tizenkilencedik századi lengyel történétírók többsége pedig kiemelten foglalkozott az 1791-es lengyel alkotmánnyal, amely szerintük Lengyelországot a szabadság európai szülőhazájává tette.⁴³

A politikai aktivitás nem volt idegen a demokratikus és szocialista történészekről sem, bár ők ritkán szereztek pozíciókat a tizenkilencedik századi és huszadik század eleji európai egyetemi rendszerekben. Az osztályközpontú történetírás egyik legjelentősebb alakjává váló Louis Blanc számára például az 1789-es forradalom a szocializmus kialakulásához szükséges előfeltételeket szemléltető osztálytörténet volt.⁴⁴ 1900 körül az európai munkásmozgalmon belül virágzó autodidakta történetírói tradíció lehetővé tette a modern európai történelem erőteljesen osztályszempontú értelmezését. Az európai szocialisták, mint Jean Jaures, Eduard Bernstein, Filippo Turati, Robert Grimm és sokan mások úgy írtak történelmet, hogy azzal pártjuk történelmi küldetését igazolják. A történelem hatékony fegyverré vált az osztályharcban és abban a törekvésben, hogy a politikai hatalmat kiragadják a burzsoázia kezéből.⁴⁵

A közvetlen politikai elköteleződésen kívül nem kevés történész vett részt keresztény hite terjesztésében. A kereszténység történetét népszerűsítették írásaikban. A tizenkilencedik századi brit történészek például gyakran ábrázolták az egyházat a középkori angol állam

⁴¹ Mycock, A. – Loskoutova, M.: *Nation, State and Empire: The Historiography of “High Imperialism” in the British and Russian Empires*. In: Berger–Lorenz (eds.): *Nationalizing the Past*, 233–258.; Semyonov, A.: *Mirrors of Imperial Imagination in the Early Twentieth-Century Russian Empire*. In: Nowak, A. (ed.): *Imperial Victims – Empires as Victims – 44 Views*. Cracow, 2010. 139–152.

⁴² Blaas, P. B. M.: *Continuity and Anachronism: Parliamentary and Constitutional Development in Whig Historiography and in the Anti-Whig Reaction Between 1890 and 1930*. The Hague, 1978.; Hall, C.: *Macaulay and Son: Architects of Imperial Britain*. New Haven, 2012.

⁴³ Klimó, Á. von: *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860–1948)*. Munich, 2003. 37.; Fizman, S. (ed.): *Constitution and Reform in Eighteenth-Century Poland: the Constitution of 3 May 1791*. Bloomington, Indiana, 1997. A kelet-közép-európai történészek liberális politikai elköteleződésének különböző változataihoz lásd még: Báar, M.: *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century*. Oxford, 2010.

⁴⁴ Loubère, L. A.: *Louis Blanc: his Life and his Contribution to the Rise of French Jacobin-Socialism*. Evanston, IL: 1961. 14. fejezet.

⁴⁵ Deneckere, G. – Welskopp, T.: *The “Nation” and “Class”: European National Master Narratives and their Social “Other”*. In: Berger, S. – Lorenz, C. (eds.): *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Basingstoke, 2008. 135–170.

megmentőjeként. Később a protestantizmus segítette az egyéni szabadság kibontakozásában, amely így az angol nemzeti identitás alapjává vált.⁴⁶ Ahol az egyház és állam között szoros volt a kapcsolat, a klérus mindenhol erősen bekapcsolódott a történetírásba és a keresztény történeti narratívák népszerűsítésébe.⁴⁷ A papsághoz tartozó történész korántsem volt kivételes jelenség a tizenkilencedik századi Európában.⁴⁸ A katolikus történetírások legalább olyan nyíltan elkötelezettek voltak, mint protestáns riválisaik. Magyarországon például a katolikus történeti mesternarratíva kivette a részét István király kultuszának építéséből, aki Magyarország első tizenegyedik századi királya és katolikus szent volt.⁴⁹ A német területek protestáns történészei Luther kultuszának zászlóvivőivé váltak, míg kisebbségben lévő katolikus ellenfeleik hasonló nemzeti kultusz megalkotásán dolgoztak Szent Bonifác alakja kapcsán.⁵⁰

A sorban az utolsó példa a tizenkilencedik és huszadik század eleji történészek számtalan lehetséges elköteleződési és aktivitási formáira a születőben lévő nőmozgalmakhoz kötődik. A tizennyolcadik és kora tizenkilencedik századi Európa számos részén a nők komoly történeti szerzők voltak. Angliában Catherine Macaulay 1763 és 1783 között nyolckötetes Angliatörténetet írt, amely felért egy szabadság melletti és zsarnokság elleni csatakiáltással. Republikánus nézetei által a tizennyolcadik század történeti-politikai diskurzusainak fontos közéleti értelmiségévé vált.⁵¹ Az egyre inkább férfiszakmává váló történettudományok intézményesülésének és professzionalizációjának előrehaladtával azonban kirekesztették a nőket.⁵² Ennek ellenére még mindezek után is fontos szerepet játszottak mint szakmán kívüli „amatőr” írók és a szakmabeli férfi történészek hitvesei/partnerei.⁵³ Néhány esetben a női történészek a női jogok és a nők emancipációjának élharcosaivá váltak. Így például ír nőtörténészek a nőjogok mellett politikailag elkötelezett történetírás erős tradícióját építették ki a tizenkilencedik századtól kezdve.⁵⁴

Jóllehet a történészek politikai elköteleződése sokféle volt, a történetírás erős nacionalista beállítottsága milliók tragédiájáért volt felelős, mivel etnikai tisztogatások, népirtások és háborúk legitimálásához járult hozzá – amelyek a huszadik század első felében érték el kiteljesedésüket. Kötetünkben az Emilia Salvanou által írt fejezet az Oszmán Birodalomban élő görögökkel, pontosabban a két világháború között hazájukból elűldözött trák görögökkel foglalkozik, amikor az első világháború végén kudarcba fulladt a görög Megali eszme (a

⁴⁶ Bentley, M.: *Modernizing England's Past. English Historiography in the Age of Modernism*. Cambridge, 2005. 45–69.

⁴⁷ Hermann, I. – Metzger, F.: *A Truculent Revenge: the Clergy and the Writing of National History*. In: Porciani–Tollebeek (eds.): *Setting the Standards*, 313–329.

⁴⁸ den Boer, P.: *Deux aspects de l'historiographie aux Pays-Bas et en France vers 1900: le rôle des facultés de théologie et la non-intervention de l'État*. *Revista di Storia della Storiografia Moderna*, 1995. 117.

⁴⁹ Klimó: *Nation*, 92–130.

⁵⁰ Weichlein, S.: *„Meine Peitsche ist die Feder”: Populäre katholische Geschichtsschreibung im 19. und 20. Jahrhundert*. In: Hardtwig, W. – Schütz, E. (Hg.): *Geschichte für Leser: Populäre Geschichtsschreibung in Deutschland im 20. Jahrhundert*. Stuttgart, 2005. 227 – 258.

⁵¹ Hill, B.: *The Republican Virago: the Life and Times and Catherine Macaulay, Historian*. Oxford, 1992.

⁵² Smith, B.: *The Gender of History: Men, Women and Historical Practice*. Cambridge/Mass., 1998.

⁵³ Melman, B.: *Gender, History and Memory: the Invention of Women's Past in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*. *History and Memory*, vol. 5. (1993) 5–41.; Porciani, I. (ed.): *History Women, special issue of Storia della Storiografia*, 46 (2004).

⁵⁴ Smith, N. C.: *A 'Manly Study'? Irish Women Historians 1868–1949*. Basingstoke, 2006.

nagyobb Görögországé, amelyhez az Oszmán Birodalom nyugati részeinek régi görög települései is hozzátartoznak) megvalósítása. Görögországban a két világháború közötti időszakban a menekülteket széles körben a nemzet szegényeként tartották számon, emléküket kitörlték a nemzeti képzeletből. Ennek ellenére a menekültek képviselői kitartóan igyekeztek traumatikus múltjuk megjelenítésére a görög nemzeti történeti narratíván belül. Ezt úgy próbálták elérni, hogy történelmi társaságokat alakítottak, ahol gyakran a menekült miliőbe tartozó írástudók az emlékezet és történelem fejlesztését segítő munkával törekedtek a menekültek tapasztalatának görög történelembe és emlékezetbe való integrálására. Salvanou írásában különös figyelmet szentel a nosztalgia fogalmának, és emellett érvel, hogy az fontos volt a menekültek számára, hiszen lehetővé tette a múlt „megvalósulatlan lehetőségként” történő megkonstruálását. Összegezve úgy látja, hogy minél sikeresebbek voltak a menekültek abban, hogy történetüket szélesebb nemzeti történelembe integrálják, a történészek annál nagyobb hajlandóságot mutattak az oszmán görögök traumáját az egész görög nemzet tragédiájaként értelmezni. A történelem és emlékezet nemzetiesítése tehát mindenekelőtt nem csak trauma okozója volt, hanem ironikus módon segített annak feldolgozásában is.⁵⁵ A görögországi oszmán görögök diaszpórája csak egy a kikényszerített migráció és etnikai tisztogatás számos esete közül, amelyek hozzájárultak a tollukat közügyek szolgálatába állító történészek politikailag elkötelezett történeti elbeszéléseinek keletkezéséhez.

Mindezidáig a politikai elkötelezettség és a történettudomány viszonyát tárgyaló szövegünk meglehetősen europacentrikus volt. Pedig a 19. és 20. század elején mind a tudományos történelem (a német „*Wissenschaft*” értelmében), mind a nacionalizmus az imperialista Európa államainak nagy sikerű exportcikkei voltak.⁵⁶ A Nyugaton kívüli világban egyiket sem adaptálták általános mértékben és teljes másolatként. Ehelyett alkalmazták és újraformálták azokat komplex transznacionális recepciós folyamatok során, amelyek továbbra is sokkal nagyobb figyelmet érdemelnének mind a történetírásról, mind a nacionalizmusról szóló történetekben. A Nyugaton kívüli világ így megjelenne és hatni kezdene a történetírás és nacionalizmus nyugati értelmezésére, leginkább az 1980-as évek Indiájából kiinduló szubaltern történészi iskolán keresztül, valamint a két világháború között kezdődő, teljes kifejltségét pedig a második világháború után elért dekolonizációs folyamatokban jelen lévő nemzeteszme és nacionalizmus különböző újrafogalmazásai által.⁵⁷ Egyiptomban például a kairói és az Ain Shams egyetemek vitathatatlanul az 1945 utáni időszak szakmai történetírásának központjaivá váltak, de az ott dolgozó történészek politikailag is elkötelezettek és aktívak voltak. Kolonizáció-ellenes nacionalizmusuknak különböző ideológiai árnyalatai voltak, politikai meggyőződésük sokféle volt, ám mind egyetértettek abban, hogy történelemértelmezésük fontossága túlmutat az akadémikus elefántcsonttoronyon.⁵⁸

Kötetünkben Xin Fan a nyugati történeti és nacionalista eszmék kínai adaptációjának egyik esetével foglalkozik. Miközben Lei Haizong történetíróra és az úgynevezett „*Zhanguo Ce Clique*”-re fókuszál, eszmei fejlődésüket a Csing Birodalom 1911-es megszűnését követő nagyobb szellemi szabadság kontextusában elemzi. Bár a történetírás Kínában nagyon hosszú tradícióra nyúlik vissza, az 1910-es és 1920-as években a történettudomány nyugati

⁵⁵ A görög történetírás fejlődésének kontextusához lásd: Gazi, E.: *Scientific National History. The Greek Case in Comparative Perspective*. Frankfurt/Main, 2000.

⁵⁶ Berger, S. (ed.): *Writing National Histories: a Global Perspective*. Basingstoke, 2007.

⁵⁷ Majumdar, R.: *Writing Postcolonial History*. London, 2010.; Chatterjee, P.: *Nationalist Thought and the Colonial World. A Derivative Discourse*. London, 1986.

⁵⁸ Gorman, A.: *Historians, State and Politics in Twentieth-Century Egypt: Contesting the Nation*. London, 2003. 43 f.

eszméjének erőteljes recepciója ment végbe, ami a Sanghajhoz és Pekinghez hasonló városi központokban a történelmi kutatások professzionalizációjához és intézményesüléséhez vezetett. Xin Fan szerint a fenti folyamatokba legszorosabban bekapcsolódó tudósok olyan nyugati eszméket is átvettek, mint a nacionalizmus, liberalizmus és modernitás. Történetírásukban igyekeztek feltárni és megerősíteni az újonnan kialakult *Weltanschauung*nak megfelelő öröket. Csakúgy, mint Nyugaton, az akadémikus autonómia fogalmával legalábbis kényelmetlenül fért meg a politikai elköteleződés, ez utóbbin főleg a nacionalizmus erejét értve. Fan mindezt Lei Haizong példáján keresztül mutatja be, aki Kínában és az Egyesült Államokban részesült szakszerű történelemszakképzésben, Kínába való hazatérése előtt pedig a Chicagói Egyetemen szerzett PhD fokozatot. Jóllehet kezdetben nem bolondult a kínai kultúra iránt, később erős nacionalista eszméket vallott, így a kínai kultúra felsőbbrendűségét hirdette a Japán ellen az 1930–1940-es években vívott háború idején. A „*Zhanguo Ce Clique*” más tagjaihoz hasonlóan rá is intellektuális hatást gyakorolt a ciklikus történelem Oswald Spengler által terjesztett eszméje, szilárd politikai elköteleződésük pedig Csang Kaj-sek támogatásában nyilvánult meg.⁵⁹ Míg Tajvanban a nacionalista történetírás 1949 után továbbra is virágzott a Koumintang alatt, a kommunizmus győzelme a kontinentális Kínában azt eredményezte, hogy a történelem marxista-leninista, illetve egyre inkább maoista értelmezései domináltak Kína kommunista történészei körében. A hidegháború két történetírói tradíció születését eredményezte, amelyek jelenleg a kínai történelmi gondolkodás jövőjéről folytatnak érdekes dialógust.⁶⁰

Kínához hasonlóan a hidegháború Európában is nagyon sokféle módon alakította a kontinens különböző részein a második világháború emlékezetét. A kommunista Kelet-Európában a kommunista pártok által végigharcolt antifasiszta, a kapitalizmus gazdasági rendszerének legagresszívabb formája ellen folytatott küzdelem kontextusában értelmezték azt. Azt, hogy a Szovjetunió egy rövid perióduson keresztül a nemzetiszocializmussal, a faszizmus legagresszívabb formájával állt szövetségben, és megegyezett vele a kelet-európai érdekszférák felosztásáról, a hidegháború idején a tágabb emlékezeti diskurzusban és a szűkebb történetírói beszédmódban egyaránt általánosan elhallgatták.⁶¹ Ezzel szemben a kapitalista Nyugaton a második világháborút a totalitarizmus domináns paradigmáján keresztül értelmezték. Ebben a narratívában a két világháború közötti időszak ostromlott liberális demokráciáinak komoly erőfeszítésükbe került, hogy ellenálljanak a két totalitárius rendszer, a faszizmus és a kommunizmus csábításának. A második világháborúban a fasiszta változatot csak a Nyugat legerősebb és legstabilabb demokráciáinak a szovjet kommunizmussal kötött szövetsége tudta legyőzni, ám a háború után a másik totalitárius rendszer, a kommunizmus vált a nyugati liberális demokrata rend új ellenfelévé.⁶²

⁵⁹ Lásd még: Schneider, J. C.: *Nation and Ethnicity: Chinese Discourses on History, Historiography and Nationalism (1900s to 1920s)*. Leiden, 2017.

⁶⁰ Weigelin-Schwiedrzik, S.: *Chinese Historical Writing since 1949*. In: Schneider, A. – Wolff, D. (eds.): *The Oxford History of Historical Writing*, vol. 5: *Historical Writing since 1945*. Oxford, 2011. 615–636.

⁶¹ Antohi, S. – Trencsényi, B. – Apor, P. (eds.): *Narratives Unbound: Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Budapest, 2007.

⁶² Friedrich, C. J. – Brezinski, Z.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge/Ma., 1956. A Nyugat-Németországra tett hatáshoz lásd: Fellner, F.: *Nationales und europäisch-atlantisches Geschichtsbild in der Bundesrepublik und im Westen in den Jahren nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs*. In: Schulín, E. – Müller-Luckner, E. (Hg.): *Deutsche Geschichtswissenschaft nach dem Zweiten Weltkrieg, 1945–1965*. Munich, 1989. 213–226.

A hidegháború e bináris világának megszilárdulása előtt azonban számos európai ország volt szemtanúja a fennálló liberális kapitalista rendszereket ért komoly gazdasági és társadalmi kihívásoknak a második világháború végén.⁶³ Ezek a kihívások sehol nem eredményeztek rendszerváltást, főleg mivel a liberális kapitalista Nyugat komoly energiákat fektetett azon régiók megtartásába, amelyek kívül estek a Vörös Hadsereg irányításán és a kommunizmus befolyásán. Görögországban ez elhúzódó és véres polgárháborúhoz vezetett a második világháborút követően, amelynek során a görögországi fasiszta megszállás ellen létrejött erős kommunista ellenállási mozgalom vereséget szenvedett a liberális kapitalizmus háború utáni helyreállítását pártolókkal szemben. Kötetünk Manos Avgeridis által írt fejezete Christopher Montague Woodhouse történész és közéleti értelmiségi esetére hívja fel a figyelmet. Woodhouse a második világháború, valamint a háború utáni időszak során írt rengeteg publikációjában a görög ellenállás jelentéktelenségét hangsúlyozta a második világháború végkimenetelének szempontjából. Sőt, kiemelte a britek 1944-től kezdődő görögországi beavatkozásának jelentőségét a kommunizmus felett aratott végső győzelem, továbbá az országnak a „liberális Nyugat” táborában való megtartása tekintetében. Tézisei óriási vitát provokáltak Görögországban, amelyet Avgeridis részletesen elemez. Érdemes megjegyezni, hogy Woodhouse professzionális, „objektív” történelem melletti kiállása éles ellentétbe került saját, történészként folytatott partizán politikai tevékenységével.

Woodhouse esete nem csupán azért érdekes, mert nagy ívű hidegháborús narratívák konstrukcióját szemlélteti, hanem mert rámutat az „amatőr” vagy „félprofesszionális” jelleg folyamatos jelenlétére és fontosságára a huszadik század második felének európai történetírásában. Woodhouse professzionális történésznek számít, hiszen történelmet tanult, mielőtt betöltötte a londoni Royal Institute for Foreign Affairs általános igazgatói posztját. Ezzel együtt életének különböző szakaszaiban diplomata, parlamenti tag (a Konzervatív Párt színeiben) és üzletember is volt. Ilyen szempontból nem állt túl messze számos tizenkilencedik századi történésztől, akik polihisztorként életük során szintén rengeteg különböző szakmát űztek, például újságírók, politikusok, diplomaták vagy épp püspökök és miniszterek voltak. A történelmi diszciplína professzionalizációját feldolgozó történetek kiemelik, hogy ezek az életük folyamán több szerepkörben működő és számos eltérő szakmát művelő tizenkilencedik századi történészek átadták helyüket a teljesen képzett történésznek, aki az egyetemi képzés befejezése után hosszas *cursus honorum*on ment keresztül, hogy ezáltal ráléphessen a saját megkülönböztető habitussal, közösséggel, hálózattal és intézményekkel bíró professzionális történésszé válás útjára. A szakmák közötti átjárás elvileg egyre ritkábbá vált. Bár mindent összevetve ez elfogadható leírása a professzionalizációnak és következményeinek, gyakran még mindig azt látjuk, hogy az értelmiségiként elkötelezett történészek ellenálltak ennek a trendnek, és továbbra is több szerepet töltöttek be a társadalomban. Ennek az eredménynek a tükrében érdemes lenne tovább vizsgálni, hogy a történészek közéleti értelmiségivé válása milyen mértékben ütközött öndefiníciójukkal, mely szerint magukat egy szakmai és intézményes közösség tagjainak tartották.

A hidegháború idején az értelmiségi történészeket a vasfüggöny mindkét oldalán megtaláljuk. Kötetünkbe szánt írásában Nina Witoszek olyan lengyel történészek szerepét elemzi az 1980-as évek lengyel forradalmában, mint Bronislaw Geremek, Adam Michnik és Jacek Kuroń. Ők jelentős mértékben hozzájárultak az ellenzéki Munkásvédelmi Tanács (KOR) tevékenységéhez a kommunista Lengyelországban, ezzel egy humanista ügy értelmiségiek által való támogatásának példáját adva. Amikor 1976-ban megalapították a KOR-t, az belekezdett

⁶³ Berger, S. – Boldorf, M. (eds.): *Social Movements and the Change of Economic Elites in Europe after 1945*. Basingstoke, 2018.

a „párhuzamos polisz” és a „barátság köztársasága” felállításába Lengyelországban, beleértve egy Repülő Egyetemet is. Witoszek szerint könnyen lehet, hogy a Solidarność az elkötelezett értelmiségi történészek nélkül megmaradt volna a munkások sztrájkmozgalmának szintjén, amint arra Lengyelországban már korábban is volt példa. A Kurońhoz hasonló értelmiségiek tovább lökték a mozgalmat a zsarnokság elleni harc irányába. Létrehoztak egy dialógusra épülő rendszert a Solidarność párhuzamos poliszában, amely Witoszek szerint a reneszánsz kori *res publica literarum* felelevenítését jelentette.⁶⁴

A Solidarność megjelenése jelezte a lengyel társadalom mély politikai válságát, és annak szimbólumává is vált. A történészek politikai aktivitása különösen a politikai válságok idején fokozódik. Amikor egy komoly politikai követelésekkel előálló politikai mozgalom tűnik fel, a történészek kötelességüknek érzik a reakciót, hogy az ezeket a mozgalmakat igazolni vagy gyengíteni képes történészi szakértelmük segítségével kritikusokká vagy támogatókká váljanak. Amint azt láthattuk, a tizenkilencedik században a nemzeti mozgalmak és a történetírás között számottevő szinergiák léteztek. Sok történész szívvel-lélekkel azonosult a nacionalizmus különböző formáival. A huszadik században mind a világháborúk, mind a liberális demokráciák, faszimusok és kommunizmusok közötti politikai csaták mobilizációs pillanatok voltak a történészek mint értelmiségiek számára. Angliában a George Trevelyanhoz hasonló liberális történészek politikai beszédeket írtak, és a nyilvánosságban liberális politikai értékeket hirdettek, amelyekről úgy vélték, a brit történelem erekyéit jelentik, az európai kontinensen pedig veszélyben vannak.⁶⁵ Franciaországban az *Annales* alapító atyái, Lucien Febvre és Marc Bloch, továbbá az általuk tisztelt *Übervater*, Henri Pirenne szintúgy republikánus és liberális politikai eszményt védtek a két világháború közötti Európában uralkodó pozícióban lévő, mélyen nacionalista és jobboldali történetírás kísértéseivel szemben. Pirenne közvetlenül az első világháború után felszólította a történész szakmát, hogy felejtsek el a német történetírást, ugyanis sokkolta a német történészek nacionalista elköteleződése a háború iránt.⁶⁶ Bloch a második világháborúban csatlakozott az Ellenálláshoz, politikai döntéséért pedig a Gestapo meggyilkolta. A történész mesterségéről szóló több reflexió szerzője is volt, amelyek máig sem veszítették el inspirációs erejüket.⁶⁷

A két világháború között számos történész kötelezte el magát a faszimus, jobboldali autoritarizmus és kommunizmus mellett – mindezek saját meghatározásuk szerint a tizenkilencedik század liberális eszmeiségének meghaladását képviselték. Bár Németországban kevés történész volt meggyőződéses nemzetiszocialista, sokan képtelenek voltak ellenállást kifejteni a diktatúrával szemben. Néhányan talán örültek, hogy vége a népszerűtlen weimari köztársaságnak, másokat esetleg büszkeséggel töltöttek el az 1930-as évek nemzetiszocialista külpolitikai sikerei, sokakat pedig a Wehrmacht második világháború elején elért korai eredményei nyertek meg. A német történész szakma konzervatív főárama alkalmazkodott a diktatúrához, részben támogatta azt, és dörgölözött a nemzetiszocialista rezsimhez, szükség esetén történelmi „szolgáltatásokat” nyújtva. A fiatalabb történészek *Volks-geschichte* iránt elkötelezett csoportja még tovább ment a rezsim támogatásában. A német *Ostforschung* és

⁶⁴ Zuzowksi, R.: *Political Dissent and Opposition in Poland: The Workers' Defence Committee KOR*. London, 1992.

⁶⁵ Herson Jr., J. M.: *The Last Whig Historian and Consensus History: George Macaulay Trevelyan 1876–1962*. American Historical Review, vol. 81. (1976) 66–97.

⁶⁶ Schöttler, P.: *After the Deluge: the Impact of the Two World Wars on the Historical Work of Henri Pirenne and Marc Bloch*. In: Berger–Lorenze (eds.): *Nationalizing the Past*, 404–425.

⁶⁷ Boch, M.: *The Historian's Craft*. New York, 1954. [Magyarul: Bloch, Marc: *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Budapest, 1996. – A ford. jegyzete]

Westforschung történészei az Európa térképét a második világháborúban átrendezni igyekvő nemzetiszocialista törekvések integráns részei voltak, és segítettek a rezsimnek etnikai tisztogatások és expanziós feladatok megtervezésében és kivitelezésében.⁶⁸

A nemzetiszocialista Németországhoz hasonlóan a fasiszta Olaszországban is kevés kimondott apológétája volt a fasizmusnak, jóllehet sok történész szimpatizált a rendszerrel, és boldogan együttműködött vele.⁶⁹ A két világháború között az Ibériai-félszigeten létrejött jobboldali autoriter diktatúrákat is támogatták a történészek. Portugáliában a katonai diktatúra és az Estado Novo idején a nemzeti múlt tradicionalista szemléletét propagálták, dicsőítették a felfedezések korát és Portugália aranykorát, közben pedig elnémitották a portugál liberalizmus hagyományait.⁷⁰ A francoista Spanyolországban 1939-ben a francoizmus-hoz hűtlennek tartott személyeket eltávolították az egyetemekről. Becslések szerint a történészek harmada elvesztette állását, és sokuknak száműzetésbe kellett vonulniuk. Franco támogatói olyan történetírást műveltek, amely a katolicizmus pozitív szerepét hangsúlyozta a spanyol történelemben – ez az ultra katolikus *Opus Dei* felsőoktatásra gyakorolt erős befolyásáról árulkodik Franco idején Spanyolországban.⁷¹

1917 után, a bolsevik győzelmet követően a Szovjetunióban az orosz történész szakma teljes átalakítására került sor az 1920–1930-as években. A kommunista rezsimhez hű történészek a történelemre a kommunizmusért folytatott harc fegyvereként tekintettek, és olyan pozíciót alakítottak ki, amelyben a történésznek partizánnak kell lennie, és a történelem progresszív erőinek oldalán kell állnia. Az objektivitás régi eszményét felváltotta a partizán-ságé. A bolsevizmussal szemben kritikus polgári történészeket kirúgták, száműzték, bebörtönözték vagy megölték. Sztálin idején folytatódott a történész szakma egységesítése, a marxista gondolkodás kritikai módszertani és teoretikus arzenálja pedig lebutított és leegyszerűsített ideológiai kényszerzubbonyvá vált.⁷² A Szovjetunióon kívül a marxista eszme inspirálóan hatott egy sor történészre, akik hajlamosak voltak történészi munkájukat a kommunizmus és más szövetséges ügyek érdekében folytatott politikai aktivitással kombinálni. A Nagy-Britannia Kommunista Pártjához tartozó történészcsoporthoz, többek között Eric Hobsbawm, E. P. Thompson, Dona Torr és Raphael Samuel jó példa a marxista történetírás jóval termékenyebb formáira, csakúgy, mint a francia történészek, így Albert Soboul Nagy Forradalommal kapcsolatos munkássága.⁷³

Az 1945 utáni világban 1968 a politikai válság egy újabb kulcsfontosságú pillanatát jelzi, amelyben a történészek ismét jelentős szerepet vittek, jóllehet a világ eltérő pontjain nagyon

⁶⁸ Mostanára már terjedelmes irodalom foglalkozik a német történészek politikai elköteleződésével a nemzetiszocializmus idején. Lásd többek között: Schönwälder, K.: *Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus*. Frankfurt/Main, 1992.; Haar, I. – Fahlbusch, M. (eds.): *German Scholars and Ethnic Cleansing 1919–1945*. Oxford, 2005.

⁶⁹ Fogu, C.: *The Historic Imaginary. Politics of History in Fascist Italy*. Toronto, 2003.

⁷⁰ Matos, S. C.: *História, mitologia, imaginário nacional: a História no Curso dos Liceus (1895–1939)*. Lisbon, 1990.

⁷¹ Marin, M. A.: *Los historiadores españoles en el franquismo 1948–1975*. Zaragoss, 2005.; Pasamar, G.: *Apologia and Criticism: Historians and the History of Spain, 1500–2000*. Bern, 2010. 3. fejezet.

⁷² Banerij, A.: *Writing History in the Soviet Union: Making the Past Work*. New Delhi, 2008.

⁷³ Kaye, H. J.: *The British Marxist Historians: an Introductory Analysis*. Cambridge, 1994.; Kroll, T.: *Kommunistische Intellektuelle in Westeuropa: Frankreich, Österreich, Italien und Grossbritannien im Vergleich 1945–1956*. Cologne, 2007.

változó mértékben és nagyon különböző körülmények között.⁷⁴ Nyugaton a kritikus történészek igyekeztek növelni befolyásukat az akadémiai szférára, és elkötelezett történetírási módot pártoltak mint a történészek civil társadalomban való erőteljes részvételének természetes elemét.⁷⁵ Bár néha úgy tűnhet, jobban el voltak foglalva a marxizmus és az újbaldal különböző változatai közötti frakcióharcokkal, 1968 kétségtelenül nagy számban mobilizálta az elkötelezett baloldali értelmiséget.⁷⁶ A kommunista Keleten 1968-nak mint válságévnak teljesen más konnotációi voltak, mint a kapitalista Nyugaton. Mégis, ha 1968 példáját Csehszlovákiában nézzük, történelmi vitáktól fűtött időszakot látunk, amikor történészek a politikai reform mellett foglaltak állást. Sokan közülük súlyos árat fizettek, amikor a szovjet harcokcsik eltaposták a reformmozgalmat. 1968 emlékezete a cseh történelmi körökben annyira megosztó volt, hogy az 1989 utáni átmenet idején számos leszámolásra került sor régi sérelmek miatt, gyakran igen csúnya közéleti viták formájában, amelyek arról szóltak, hogy egyes történészeknek milyen szerepük volt a cseh történészek száműzetésében és 1968 utáni diszkriminációjában.⁷⁷

A jelen kötetben Michihiro Okamoto Japán példáját tárgyalja, ahol fiatal történészek egy csoportja a diáklázadók mozgalma mellé állt, és a *Social Movement History* (SMH) folyóirat megalapításával igyekezett hozzájárulni politikai küzdelmeikhez. Lökést adtak ahhoz, hogy a japán történetírás a mindennapok története és antropológiai perspektívák felé forduljon. Ezenkívül fontos szerepük volt a nyugati eszmék importálásában, érteve ezen például az *Annales* tudományát Franciaországból és a többek között Nagy-Britanniában E. P. Thompson által is hirdett kritikai marxista megközelítéseket. Az Okamoto által írt fejezet előtérbe állítja azt a kérdést, hogy miként válhat maga a történészi munka politikai küzdelmek hajtóerejévé. A múlt egy bizonyos módon történő szemlélete, annak elemzése és láthatóvá tétele politikai implikációkkal bír, amelyek messze túlmutatnak a szakmaiság tartományán. Nem véletlen, hogy az *Annales* több vezető történésze generációkon át egyben meghatározó politikai kommentátor is volt francia újságokban és más médiumokban, de E. P. Thompson transznacionális békeaktivista szerepe is kiemelkedő példája a történészi munka és a politikai cselekvés között fennálló közvetlen kapcsolatnak.⁷⁸

Az elkötelezett értelmiségi történészeket időnként a vitákat gerjesztő tiltakozó mozgalmak élén találjuk, ugyanakkor előfordult, hogy hídépítők voltak különböző ideológiák között és változatos politikai konfliktusokban. A politikai elköteleződés egyik formájára sem tudok hatásosabb példára gondolni, mint Georg G. Iggersére, aki kötetünkhöz egy megfogalmazása

⁷⁴ 1968-ról mint globális társadalmi mozgalomról lásd: Horn, G.-R.: *1968: a Social Movement Sui Generis*. In: S. Berger – H. Nehring (eds.): *The History of Social Movements in Global Perspective. A Survey*. Basingstoke, 2017. 515–542.

⁷⁵ Az Egyesült Államokhoz lásd: Dubermann, M.: *Howard Zinn: a Life on the Left*. New York, 2012. 155–180.

⁷⁶ Green, Jim: *Intellectuals and Activism: The Dilemma of the Radical Historian*. *The Activist: a Student Journal of Politicis Opinion*, vol. 11. (1970/71) No. 2. 3–5., 28.

⁷⁷ Rupnik, J.: *The Politics of History-Writing in Czechoslovakia*. *History Workshop Journal*, vol. 11. (1981) 166–168.; Kolář, P. – Kopeček, M.: *A Difficult Quest for New Paradigms: Czech Historiography after 1989*. In: Antohi–Trencényi–Apor (eds.): *Narratives Unbound: Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*, 173–310.

⁷⁸ Az *Annales*-ről lásd: Raphael, L.: *Die Erben von Bloch und Febvre: Annales Geschichtsschreibung und nouvelle histoire in Frankreich, 1945–1980*. Stuttgart, 1994.; E. P. Thompsonról lásd: Berger, S. – Wicke, C.: *A Very Rooted Cosmopolitanism: E. P. Thompson's Englishness and his Transnational Activism*. In: Berger, S. – Scalmer, S. (eds.): *Transnational Activism and Social Movements: a History*. Basingstoke, 2018.

szerint „személyes visszatekintéssel” járul hozzá, amely saját, történészként és elkötelezett értelmiségiként megélt életéről szól. Tizenkét éves korában elmenekült a nemzetiszocialista Németországból, jól boldogult, és eredményes karriert futott be Észak-Amerikában, ahol végül kiváló történelemprofesszor lett, kollégái által széles körben tisztelt és elismert, klasszikussá vált könyveket írt. Feleségével, a cseh és szlovák területekkel foglalkozó kiemelkedő történész Wilma Iggersszel mindig szorosan együtt dolgozott, továbbá feltűnt az elkötelezett értelmiségi történész szerepkörében, először a polgárjogi mozgalmak és a vietnámi háborút ellenző tiltakozások támogatásával az Egyesült Államokban,⁷⁹ majd később a hidegháborúban a nyugat- és keletnémet történetírás közötti hidak építésével. Utolsó éveiben, a '80-as évek végén, '90-es évek elején egyike volt az első amerikai történészeknek, akik a Nyugattól oly sokáig izolált Kuba irányába építettek hidat. Különösen érdekes megfigyelni, hogyan kapcsolja össze történészi kutatómunkáját bizonyos etikai és normatív pozíciókkal, amelyek politikai aktivizmusa számára is iránytűt jelentettek. Jóllehet se a polgárjogi mozgalmak, se a vietnámi háborút ellenző tiltakozások, se a hidegháború, se Kuba történésze nem volt, a szociáldemokráciával, majd a német történetírással kapcsolatos munkássága mögött is hasonló nézetek és motivációk álltak, mint amelyek politikai aktivizmusát irányították, jelesül erőteljes humanista és demokrata meggyőződése.⁸⁰

Iggers egész életében az emberi jogok elszánt védelmezője volt. Ebben a tekintetben szoros összefüggés látható a nevével fémjelzett fejezet és Nina Schneider írása között, aki a szakzerű történetírás és az emberjogi aktivizmus huszonegyedik századi összefonódásait tárgyalja. Megemlíti Elazar Barkan esetét, aki az emberi jogok kiemelkedő kortárs tudósaként rendszeresen szorgalmazza, hogy a történészek „hagyják el elefántcsonttornyaikat”, és szenteljék magukat a „megbékélés ügyének”. Úgy véli, hogy a történelmi aktivistaként is fellépő tudósok támogathatnának egy „közös narratívát”, amely a múlt értelmezésével kapcsolatos konfliktusokban a megbékélés alapja lehetne. Barkan állításaiból kiindulva Schneider Brazíliát mint az 1964 és 1985 közötti diktatúra emlékezete által megosztott országot vizsgálja. Meglátása szerint a brazil eset megmutatja, mennyire problematikus Barkan értelmezése a történészi munka békéltető jellegéről, hiszen Brazíliának nem a volt elkövetők és áldozatok közös narratívájára van szüksége, hanem elkötelezett történetíráásra, amely egyrészt hű az igazsághoz, másrészt elismeréssel adózik az áldozatok diktatúrával szemben vívott küzdelmének. Konkrétan kitér az igazságfeltárási bizottság munkájára (2012–2014), és az emberi jogokat támogató történetírás mércéjével mér, ugyanakkor maga is kénytelen bevallani, nem biztos abban, milyen formát is ölthetne ez a fajta történetírás.

Meiza Luca fejezete is a brazil diktatúrával és annak történelmi filmek múltképét érintő cenzúrájával foglalkozik. Bemutatja a brazil állam antikommunista jellegének és a „nemzeti egység”-re való megszállott hivatkozásának hatását arra, hogy milyen múltrepresentációkat engedélyeztek a vásznon. Vallási és társadalmi konfliktusok bármilyen megnyilvánulása a cenzorok áldozatául esett, akik nem riadtak vissza teljes filmek betiltásától sem, beleértve a Brazílián kívül készült alkotásokat is. Lucas számos példával szemlélteti, hogy a film által

⁷⁹ Nagyon érdekesek Michael Adas reflexiói, aki szerint a Vietnámmal és Dél-Ázsiával kapcsolatos kiterjedt történelmi tapasztalatnak lényegében semmilyen befolyása nem volt az Egyesült Államok kormányának politikai döntéshozatalára a vietnámi háború idején. Ez arra utal, hogy a történészi munkánál többre van szükség ahhoz, hogy a történelmi tudás politikai kontextusban hasznosítható legyen. Lásd: Adas, Michael: *In Defence of Engagement: The Social Use of History in a Time of Intellectual Abdication*. In: Leerssen–Rigney (eds.): *History*, 141–156.

⁸⁰ Lásd még: Iggers, G. – Iggers, W.: *Two Lives in Uncertain Times: Facing the Challenges of the Twentieth Century as Scholars and Citizens*. Oxford, 2006.

megjelenített népszerű történelemben milyen komoly fenyegetést látott a diktatúra, hangsúlyozva ezzel, hogy a *public history*ra a brazil diktatórikus állam képviselői politikai alapanyagként tekintettek.

A brazíliaihoz hasonló igazságfeltáró bizottságok abban a reményben foglalkoznak a traumatikussal, hogy munkájuk valamiféle megbékélést fog eredményezni, fényt derítenek a múltra. Meghallgatják az áldozatok, kívülállók és elkövetők vallomásait, a nyilvános vitákról pedig úgy gondolják, egyfajta társadalmi gyógyulási folyamatot segítenek elő. Érdemes megjegyezni, hogy számos igazságfeltáró bizottság nem vont be történészeket a meghallgatott személyek körébe. A valamiféle történelmi igazság alapjául szolgáló történelmi bizonyíték szemmel láthatóan nem tartozik az igazságfeltáró bizottságok illetékességi körébe.⁸¹ Ez arra utal, hogy a történelem nem igazán a gyógyulás irányában hat, hanem sokkal inkább a történelmi sebek nyitva tartásához járul hozzá.

A felismerés, hogy a történelem valójában a megbékélés útjában állhat, a történelmi levéltárak mint a múlttól szóló kellemetlen és nemkívánatos tudás őrzőinek tudatos megsemmisítéséhez vezetett. Jól ismert tény, hogy az elűzéstől vagy pucstól tartó bukott kormányok időről időre megpróbálják megsemmisíteni a levéltárakat és az aktákat, legtöbbször azért, hogy elérhetetlenné tegyék a kormányra vagy a kormánynak dolgozó személyekre nézve rossz fényt vető információk ismertté válását. Háborúk és polgárháborúk ismételten a levéltárak károsodásához és megsemmisüléséhez vezettek.⁸² A legkiterjedtebb vállalkozások egyike a keletnémet állam aktamegsemmisítő tevékenysége volt, amely az 1989-es keletnémet forradalom és a kommunista rezsim megdöntése közepette zajlott. A forradalom utáni állam reakciója az egyik legemlékezetesebbnek tekinthető a történelemben. Úgy döntött, jelentős erőforrásokat és energiát fektet abba, hogy a keletnémet titkosrendőrség és más kormányzati szervek által megsemmisített dokumentumok százezreit rekonstruálni tudja.⁸³ Az egy dolog, hogy a bukott kormányok dokumentumokat pusztítanak el, de egészen más helyzet, amikor a bukottat felváltó kormányzat rendeli el a nemzeti megbékélésre nézve veszélyesnek tartott levéltári anyag megsemmisítését. Kötetünkben Vangelis Karamanolaki épp egy ilyen esetet elemez, amely 1989-ben Görögországban történt, éppen a keletnémet akták megsemmisítésének idején.

Görögországban azonban ez nem a forradalom idején vagy titkosan történt, hanem nagyon is nyilvános vita után, amely arról folyt, mi legyen a sorsa a görög diktatúra idején a hétköznapi polgárokról készített 17 millió rendőrségi és titkosszolgálati aktának. Az iratokat a junta 1970-es évek végi bukása és az ország demokratikus átmenete idején elzárták a történészek elől. Amint arra Karamanolakis rámutat, a görög történelem diktatúra utáni korszaka a görög történetírás kifejezetten gyümölcsöző és energikus periódusa volt. A történészek komoly szerepet tölthettek be a görög társadalom nemzeti és társadalmi identitásról folyó nyilvános vitáiban. Új történészi folyóiratokat alapítottak, a szakma pedig virágzott. A professzionalizáció magas fokú volt, sok történész érezte azt, hogy a történelem diktatúra idején való torzítása után itt az idő visszatérni egy mítoszoktól megtisztított és ideológia-

⁸¹ Scheuzger, S.: *Truth Commissions and the Politics of History: a Critical Appraisal*. In: Bevernage, B. – Wouters, N. (eds.): *Palgrave Handbook of State-Sponsored History after 1945*. Basingstoke, 2018.

⁸² *International Council on Archives, Memory of the World at Risk: Archives Destroyed*. Archives Reconstitute Munich, 1996.; Spurr, J.: *Iraqi Libraries and Archives in Peril*. In: Stone, P. G. – Bajjaly, Farchakh J. (eds.): *The Destruction of Cultural Heritage in Iraq*. Woodbridge, 2008. 273 ff.

⁸³ Részletesen lásd http://www.bstu.bund.de/DE/Archive/RekonstruktionUnterlagen/_node.html (letöltés: 2017. augusztus 11.)

mentes történelemhez, amely megbízható tájékoztatást nyújt a múltról a nyilvánosságnak. Ugyanakkor hatásos elképzelések éltek, főleg a görög baloldali történészek körében a történelem emancipációs, a görög társadalom változását elősegítendő funkciójáról is. A görög történelmi kultúrában élénk viták zajlottak a huszadik századi görög történelemről, többek között a második világháború és a polgárháború idejéről. A katonai junta szintén kiemelt téma volt, viszont érdemes megfigyelni, hogy a titkosrendőrség dokumentumainak kezeléséről szóló vita csak közel tizenöt év késéssel robbant ki. Sőt a polémiát nem a történészek, hanem a kormány robbantotta ki azzal, hogy az iratok megsemmisítése mellett döntött. Veszélyesnek tartották azokat a görögországi társadalmi békére nézve, hiszen görög állampolgárok milliói számára tartalmaztak mélyen felzaklató információkat. Mint Karamalonakis írja, a történészek voltak az akták elégetésének legfőbb ellenzői. Amellett érveltek, hogy a görög diktatúra idejének egyedi forrásairól van szó. Bár abba beleegyeztek, hogy a hozzáférést bizonyos időre meg kellene tiltani, majd szigorúan korlátozni és kontrollálni, a nemzeti megbékélést mégis lehetetlennek tartották az akták nélkül, ugyanis azok a számos görög családot és a görög társadalom szerkezetének egészét elválasztó árkokról nyújtottak információkat a diktatúra idejéből. Ám Karamalonakis azt is megállapítja, hogy a történészek elvesztették a nyilvános vitát. Közvélemény-kutatások utalnak világosan arra, hogy a görög állampolgárok többsége a kormány által szorgalmazott akciót támogatta, tartva a dokumentumokkal való visszaélésektől és a sokak által boldogan elfojtott múlt visszatérésétől. Az itt részletezett eset több érdekes kérdést felvet, nem utolsósorban azt, hogy a történetírás milyen mértékben segítheti vagy akadályozhatja a megbékélést, és miként tölthet be hasznos funkciót a traumatikus emlék feldolgozásának folyamatában.

A dokumentumok elvesztése kétségkívül komoly probléma a történelmi kutatás számára. Végteére is azok a társadalmi emlékezet részei, és szükségesek a múlttal való hiteles szembenézés kiharcolásához. A levéltáros kulcsfontosságú „aktivistája (történelmi) tudás előállításának”.⁸⁴ Mindenképpen további problémát jelent a levéltári anyag hatalmas mértékű sokasodása a digitális korban. Amint azt Effi Gazi az általa írt fejezetben részletezi, a digitalizáció hatásának fontos következményei vannak az elkötelezett értelmiségiek számára. A digitális média jelentősen megkönnyíti a társadalomba való beavatkozást és a történelem politikai vitákba történő importálását. Megváltozott továbbá a mód, ahogyan a történész a történelmi kutatását végzi, előadja és ábrázolja. A digitalizált levéltáraknak megvannak a maguk kihívásai és problémái azzal a döntéssel kapcsolatban, hogy a jövő digitális tárhelyeire mit mentsenek el és töltsenek fel. Mindennek vitatott következményei vannak: míg egyes hozzászólók meghirdetik a „történelem demokratizálódását”, mások a „konkrét történelmi narratívák” végét gyászolják. Kétségtelen, hogy a digitális forradalom nyomán új kérdések merülnek föl a „hasznos” és „nélkülözhető” múltakkal, valamint a történelem emlékezethez való viszonyával kapcsolatban.⁸⁵

Kötetünkben több tanulmány szól a történelem professzionális történelmi diskurzusokon messze túlmutató, bár általuk gyakran befolyásolt nyilvános felhasználási módjairól. Az Antonis Liakos által írt fejezet a *public history* egy különösen jelentős példáját tárgyalja a közelmúltból, jelesül azt, miként használta az *Occupy* mozgalom a történelmet. Különös tekintettel Görögországra és a 2008 és 2011 közötti görög pénzügyi válságra, Liakos politikai szlogeneket és nyilvános helyeken lévő graffitikhoz hasonló vizuális képeket elemez. Bemutatja,

⁸⁴ Blouin Jr., F. X. – Rosenberg, W.: *Processing the Past. Contesting Authority in History and the Archives*. Oxford, 2011. 8. fejezet.

⁸⁵ Lásd még: Weller, T. (ed.): *History in the Digital Age*. London, 2013.; Rosenzweig, R.: *Clio Wired: The Future of the Past in the Digital Age*. New York, 2011.

miként használták fel gyakran a korábbi tiltakozó mozgalmak képeit a jelenbeliekben, biztosítva ezzel az *Occupy* mozgalom számára a múlt mozgalmainak emlékezeti tereit és olyan mobilizációs erőt, amelyre építhet.⁸⁶ A múlt küzdelmeinek emlékezete tette lehetővé az *Occupy* mozgalomnak, hogy politikai tradíciókat konstruáljon, és a jelen politikai küzdelmei számára hasznosítható múltat hozzon létre. A múlt protestmozgalmi képeinek és jelszavainak mai átvételén túl Liakos foglalkozik a kortárs antiglobalista tiltakozó mozgalmak egymás közötti kép- és jelszóátvételeivel is. Rámutat, hogy a tüntetők számára az egyik legfontosabb nyersanyag a nemzeti múlt volt, amelyet úgy értelmeztek újra, hogy az az ő érveiket erősítse. A párhuzamokat kereső történeti gondolkodás erősen jelen volt a mozgalmakban. Így a múltbeli politikai ellenfeleket hajlamosak voltak a jelenbeliakkal azonosítani, egyenlőségre törekedtek például a Trojka és a görögországi katonai junta között. Összegezve megállapítja, hogy a történelem felhasználásával a tüntetők képesek voltak a jövő alternatív víziójának megalkotására. A jelent utópikus energiával töltötték fel a múltra való hivatkozás segítségével.

Kötetünk tanulmányai mind kiemelten tárgyalják, hogy a történelem művelői értelmiségi szerepben különböző kontextusokban miként járultak hozzá a történeti vonatkozású nyilvános politikai vitákhoz. A történelem fontos nyersanyag volt és lesz politikai ügyek és mozgalmak számára, ezért a múlt értelmezésével szakmai szinten foglalkozók úgy érezték, egyenesen megszólították őket, hogy foglalkozniuk kell e politikai ügyekkel és mozgalmakkal. A történészek nem hagyhatják figyelmen kívül a politikát, és a politika sem ignorálhatja a történészeket. Azonban a politikailag és társadalmilag elkötelezett történetírás legerőteljesebb formája talán nem a nyílt politikálással valósulhat meg, hanem mint Richard Rorty javasolta, egyszerűen a szakmai útmutatók őszinte követése által.⁸⁷ Jo Tollebeek szintúgy bizonyos konkrét cél nélküli historista kíváncsiságot üdvözölt mint a legeredményesebb politikai beavatkozást, hiszen az lehetővé teszi a múlt másságának alapos figyelembevételét a történészek számára, ami a jelen lehetséges kritikájaként is hathat, és általa elkerülhető a kortárs referenciakeretek abszolúttá minősítésének prezentista vágya.⁸⁸

Fordította: TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID

⁸⁶ Az emlékezeti terek fogalmához lásd: Phillips, K. R. – Reyes, G. M. (eds.): *Global Memoryscapes. Contesting Remembrance in a Transnational Age*. Tuscaloosa, 2011.

⁸⁷ Rorty, Richard: *Afterword*. In: Leerssen–Rigney (eds.): *Historians*, 197–204.

⁸⁸ Tollebeek, Jo: *“Italian” History versus French Heritage: Cultural Criticism, Positivism, and Political Commitment in Taine*. In: Leerssen–Rigney (eds.): *Historians*, 125–140.